

Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду
Београд, 23. 05. 2021.

Реферат о завршеној докторској дисертацији

На седници Одељења за етнологију и антропологију од 22. 04. 2021. године, и на редовној електронској седници Изборног и Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду одржаној 13-14. 05. 2021. године, изабрани смо у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата мастера Данила Ј. Трбојевића, докторанда на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, под насловом *Друштвена и политичка инструментализација представа о вампиру на Балкану: прилагодљивост бесмртног мотива*. По увиду у дисертацију, долепотписани чланови Комисије дају следеће мишљење:

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Данило Трбојевић, МА, рођен је 03.08.1985. године у Београду. Основну и средњу школу завршио је у Београду. Дипломирао је 23. децембра 2008. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду са темом *Оруђе репресије: логор Јасеновац* (ментор проф. др Бојан Жикић). На истом одељењу 13. септембра 2011. године одбранио је мастер рад *Сећање на зло: меморијални центри, филмови и политика комеморације жртава немачких и НДХ логора* (ментор проф. др Слободан Наумовић). Академске 2013/14. године уписан је на докторске студије етнологије и антропологије, а у мају 2021. године предао је завршену тезу спремну за одбрану са насловом *Друштвена и политичка инструментализација представа о вампиру на Балкану: прилагодљивост бесмртног мотива* (ментор проф. др Слободан Наумовић).

Данило Трбојевић је 2015. године добио посебну истраживачку стипендију и као један од 5 стипендиста Америчког музеја холокауста (Вашингтон) и Jack, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies, учествује у међународном интердисциплинарном научном конгресу о холокаусту, ратним злочинима и геноциду на простору Балкана, одржаном у Букурешту, у Румунији. Током докторских студија кандидат је у три наврата (2014, 2015 и 2017. године) био део тима Етнографског института САНУ ангажованог у оквиру манифестације "Ноћ истраживача", потпрограма Марија Склодовска Кири финансираног у оквиру програма HORIZON 2020.

Током мастер и докторских студија кандидат је био учесник више пројеката. Током 2009. године Данило Трбојевић је сарађивао са проф. Дарком Татићем на организацији изложбе и предавања на тему *Старо сајмиште 3+1: сајмиште, страстиште, уточиште, будућност*. Током 2012. године учествовао је у пројекту истраживања политике/културе сећања, материјалне и нематеријалне културе и баштине Косова и Метохије у Титовој и Милошевићевој Југославији и Србији данас. Пројекат је финансирао музеј Косова у Приштини са измештеним седиштем у Београду, као и Центар за очување косовског наслеђа *Mnemosyne*. Исте године је сарађивао са музејским саветником и координатором за националну и међународну сарадњу Етнографског музеја у Београду Сашом Срећковићем на пројекту дигитализације документарних филмова из архиве музеја, а такође је волонтирао на *Фестивалу етнолошког филма 2012*, организованом од стране Етнографског музеја у Београду.

Данило Трбојевић је до сада учествовао на више домаћих и међународних научних конференција. Као најважније треба издвојити: учешће на симпозијуму на тему Холокауста, логора смрти и геноцида почињених у Независној држави Хрватској за време Другог светског рата, као дискусант, одржаном у Бања Луци у Босни и Херцеговини 2009 године. Излагање на међународној конференцији и дебати на тему Холокауста, логора смрти и геноцида почињених у Независној држави Хрватској за време Другог светског рата, одржаној у Бања Луци, Босна и Херцеговина 2011. године. Излагање на међународном научном скупу из 2013. године, „Простори сећања“ у организацији проф др Александра Кадијевића на Одељење за историју уметности Филозофског факултета у Београду. Излагање на међународном научном скупу – „12th International border crossings students

conference“, Border crossing network / Beogradski univerzitet одржаном 2014. године Излагање на међународној конференцији и дебати на тему Холокауста, логора смрти и геноцида почињених у Независној држави Хрватској за време Другог светског рата, одржаној у Бања Луци, Босна и Херцеговина 2014. године. Излагање на дводневној међународној научној конференцији одржаној на институту за фолклористику и антропологију у Загребу у Хрватској 2014. године. Излагање на скупу „Викенд нематеријалног наслеђа“ на Филозофском факултету у Београду 2014. године. Излагање на интернационалној, интердисциплинарној научној конференцији “Keep it simple, make it fast“, Faculty of Arts and Humanities of University of Porto, Portugal 2015. године. Излагање на затвореној међународној научној конференцији 2016. године на тему "Ескалација у Холокауст: од стрељачких водова до гасног камиона концентрационог логора на Сајмишту - две одлучујуће фазе Холокауста у Србији." у организацији Историјског архива Београда. Излагање на XXIII међународном научној конгресу "Миграције становништва - Феномен избеглиштва" одржаном у Загребу, где је кандидат излагао на тему "Мигранти у Србији данас: Конструисање и преплитање старих и нових стереотипа о "другости"". Модератор на конференцији о научном сагледавању политика конструисања социјалног сећања, одржане у просторијама КЦ РЕКС 2017. године. Излагање на националној конференцији - Антропологија музике, са излагањем на тему перформанса и невербалне комуникације као оруђа идеолошке борбе подкултурних група 2018. године.

Данило Трбојевић је током истраживачке каријере самостално и у различитим тимовима спровео читав низ теренских испитивања, међу којима треба издвојити боравак на терену у Гребенцу, у Србији 2006., као и 2015. године. Током 2007. и 2014. године истраживао је у селима Књажевачког округа. Стратишта у Босни и Херцеговини и у Хрватској истраживао је 2008. и 2010. године. У Солуну и Скопљу је истраживао 2011. године. Зарошки крај истраживао је 2014. године. Током 2015. године истраживао је и стратишта на територији града Београда, као што је спровео истраживања у околони Великог градишта, по селима Левачког и Поморавског, као и Пчињског округа. Књажевачки округ је истраживао током 2016. и 2017. године. У Ваљевском округу истраживао је 2017. године. Током 2018. године спровео је теренска истраживања у околини Ћуприје, Јагодине и Параћина, ка и у околини Лознице, где је у два наврата истраживао и током 2019. године.

Истраживачка интересовања Данила Трбојевића усмерена су на неколико различитих домена етнологије и антропологије. Фокус његове пажње усмерен је на питања везана за херитологију, антропологију фолклора и нематеријалног културног наслеђа, културу памћења и меморијалних простора, за популарну културу и поткултурне феномене, етницитет и питања идентитета

Данило Трбојевић је аутор две научне монографије: *Антропологија американизације Холокауста* објављене 2013 године код издавача Задужбина Андрејевић у Београду, као и *Сећање на зло – политика комеморације жртава нацистичких и усташких логора* коју су заједнички објавили Српски генеалошки центар и Музеј жртава геноцида 2014. године у Београду. Трбојевић је и аутор једанаест научних чланака који су објављени у домаћим и иностраним научним часописима и зборницима.

Данило Ј. Трбојевић објавио је следеће научне и стручне радове, као и монографије:

Монографије

Трбојевић, Данило. 2013. *Антропологија американизације Холокауста*. Београд : Задужбина Андрејевић.

Трбојевић, Данило. 2014. *Сећање на зло – политика комеморације жртава нацистичких и усташких логора*. Београд: Српски генеалошки центар / Музеј жртава геноцида.

Научни радови

Трбојевић, Данило. 2018. Између музике и насиља: „шутка“ као ритуализовани перформанс идентитета и идеологија. *Етноантрополошки проблеми* 13(4): 1031-1066. (М24 - 4 б)

Trbojević, Danilo. 2016. "Balkanisation" of national memories and identities trauma. *Holocaust. Studii și cercetări* 9(8): 289-305. (M23 - 4 б)

Трбојевић, Данило. 2015. Анализа позитивног и негативног односа према економском потенцијалу географске, историјске и идентитетске повезаности са мотивом вампира у Србији. *Антропологија* 15(1): 93-128. (M51 - 3 б)

Трбојевић, Данило. 2019. (Пр)оживљавање и приповедање трауме: Културна улога и друштвени идентитет „(деце) логораша“. *Годишњак за истраживање геноцида* 11(2): 531-556. (M53 - 1 б)

Трбојевић, Данило. 2011. Крајпуташу у урбаном срединама. *Гласник етнографског музеја* 75(1): 131-154. (M52 -2 б)

Трбојевић, Данило. 2012. Последице нестручног приступа проблему „нових религијских покрета“ – секте и насиље у Србији“ *Гласник етнографског музеја* 76(1): 61- 86. (M52 - 2 б)

Trbojević, Danilo. 2017. Politika sećanja i identiteta: Simbolička upotreba „lika i dela“ Gavrila Pirincipa u političkim narativima na prostoru bivše Jugoslavije. *Hereticus* 1(2): 247-260. (M53-1 б)

Трбојевић, Данило. 2011. „Рат сећања: жртва и починилац, политика и идентитет, сећање на жртве Јасеновца и Блајбурга у Хрватској“. *Зборник радова – ЈАСЕНОВАЦ*. Бања Лука (M63 - 1 б)

Трбојевић, Данило. 2013. „Материјализација сећања на зло: упоредна анализа архитектонских решења и концепција поставци у Америчком музеју холокауста у Вашингтону, меморијалном центру Бухенвалд и меморијалном центру Аушвиц“. *Простори сећања / spaces of memory*, Том I, Одељење за историју уметности филозофског факултета у Београду : Београд (M33 - 1 б)

Трбојевић, Данило. 2014. „Политика селективног сећања у доба транзиције“. *Зборник радова – ЈАСЕНОВАЦ*, Бања Лука (M63 - 1 б)

Трбојевић, Данило. 2015. "Мапирање друштвене амнезије у Београду: идеологија, политика и економија заборавља у пет тачака". *Годишњак Музеј жртва геноцида у Београду* 7: 127-164. (M45 - 1,5 б)

Предати рукопис дисертације под насловом *Друштвена и политичка инструментализација представа о вампиру на Балкану: прилагодљивост бесмртног мотива* обима је 469 страница основног текста (205.337 речи или 1,398.291 карактера са проредима), односно 509 страница укупног текста (1-469 Основни текст; 470-482 Литература; 482-487 Извори; 488-489 Прилог 1). Рукопис садржи и пратеће прописане техничке елементе (I-XVI и 490-494; и то: насловне стране на српском и енглеском језику, садржај, апстракт на српском и енглеском језику, податке о комисији, биографију аутора и ауторске изјаве).

Основни текст дисертације састоји се од увода, једанаест основних поглавља, завршних разматрања и списка литературе (односно укупно од тринаест текстуелних поглавља и списка литературе). Називи поглавља дисертације су: I УВОД, II ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА, III ТЕОРИЈСКИ ОКВИР, IV МЕТОДОЛОШКИ ПОСТУПАК, V „ВАМПИР У СЕЛУ“ НЕКАД И ДАНАС: КОНТИНУИТЕТ И ДИСКОНТИНУИТЕТ, VI МЕТАМОРФОЗЕ ВАМПИРА У СЕОСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА: НАСТАЈАЊЕ, НЕСТАЈАЊЕ И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ, VII ЗАЈЕДНИЦА, „ВАМПИР“ И МОЋ, VIII „ВАМПИР“ И ДРЖАВА: ДОМИНАЦИЈА, ПРЕГОВАРАЊЕ И ОТПОР, IX „ВАМПИР“: МОДЕРНОСТ, ИДЕНТИТЕТ И КУЛТУРНА ИНТИМНОСТ, X „ВАМПИР“ ИЗМЕЂУ ПОЛИТИЧКЕ И ПОПУЛАРНЕ КУЛТУРЕ, XI „ВАМПИР“ У ЈЕЗИКУ ПРОПАГАНДЕ, ПОЛИТИЧКОМ НАРАТИВУ И РИТУАЛУ, XII „ВАМПИР“ У МУЗЕЈУ: УПОТРЕБА, ИЗМИШЉАЊЕ И СКРИВАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ, XIII ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА.

2. Предмет и циљ дисертације

Дисертација Данила ј. Трбојевића се бави друштвеном и политичком употребом (инструментализацијом) представа о вампиру на Балкану, а посебно на територији савремене

Србије. У анализу су укључени примери из различитих историјских периода, од првих помена у средњовековним изворима, преко масовних хистерија из осамнаестог века и ширења мотива на запад Европе, етнографских описа са краја деветнаестог и почетка двадесетог века, медијске експанзије у другој половини двадесетог века и „повратка вестернизованог мотива“ вампира на Балкан, све до резултата теренских истраживања са почетка двадесет првог века. У том смислу, тежиште истраживања није на разматрању веровања о вампиру као елементу народне религије, већ на изналажењу онога што се у различитим заједницама, од стране различитих актера и у различитим временским периодима може постићи у друштвеном или политичком смислу позивањем на таква веровања.

У готово свим познатим културама постојала су или постоје веровања у покојнике који се на овај или онај начин враћају на “овај свет”. Ради се о имагинарним бићима која и након смрти настављају да обитавају у простору живих, у неком од облика егзистенције, било материјалном или духовном. Таква бића заједница најчешће доживљава као претњу, али и као могућност да се уз помоћ посебних својстава или способности које та бића могу да поседују разрешавају неки од проблема који постоје у заједници. Ова веровања уско су повезана са људском опседнутошћу смрћу која је, иако представља биолошку датост, такође и социјални феномен. Поред тога што је идеја о “живом покојнику” била део процеса тумачења краја живота односно смрти тела/душе, она је такође била у вези са социјалним поретком, друштвеним и моралним вредностима, као и односима моћи у заједници. Наиме, људско друштво кроз конструисање идеја о животу и смрти на одређени начин обликује и концепте реалности, па у том смислу и онога што је стварно и нестварно, могуће и немогуће, као и онога што је пожељно и непожељно. Кроз промишљање феномена смрти, полагаја појединца у заједници за живота, и његове (такође социјално конструисане) судбине после смрти, остваривана је хомогенизација друштва. Припадници културно хомогених друштва могли да деле сличне идеје, наде и страхове. Смрт, покојници и „живи покојници“ стицали су на тај начин своје место, односно функцију у животу заједнице. „Живи мртавац“ је изабран за објекат анализе докторског рада управо због свог специфичног положаја. Ради се, наиме, о бићу за које се верује да настањује посебан (социјални) свет који се налази између живота и смрти. Оваква „бића међусвета“ не само да су имала и имају посебно место у друштвеној

конструкцији представа о стварности, него имају и посебне функције које нису непосредно везане за однос према смрти, а које су за дисертацију од посебног значаја.

Две најважније функције мотива вампира могуће је одредити као *симболичко-когнитивне* и *симболичко-регулаторне*. Наиме, однос према веровањима у „вампира“ и питање егзистенцијалног статуса тог бића могу се сматрати жижном тачком односа сеоских заједница и културе сељаштва и света који их окружује. У центру тог симболичког односа налазе се институције попут државе и цркве, које у зависности од историјског периода имају већег или мањег удела у управљању модернизацијским и глокализацијским процесима, као и културном хибридизацијом друштва. У том смислу, држава се може видети као симболички и политички медијатор између културних простора Балкана и Европе, односно између традиције и модерности. У дисертацији се заступа теза да разматрањем таквих односа може да се разуме социјална и политичка улога „вампира“ као симболичког посредника у дијалогу различитих светова људског искуства и различитих концепција „стварности“. Наиме, једна од важних претпоставки истраживања је да однос према мотиву вампира истовремено исказује и успоставља однос према важећој концепцији друштвене стварности. Слично се може рећи и за инструментализацију представа о „вампиру“ као социјалном и политичком елементу, чија употреба одговара дискурсу моћи, односно позицији која се употребом мотива репродукује. У том смислу, у дисертацији се заступа и теза да је разумевање логике политичке употребе мотива један од предуслова за правилно разумевање јавног односа према представама о вампиру као симболу културе сељаштва у постмодерном српском друштву данас.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

У дисертацији се полази од претпоставке да је један од главних разлога онога што би могло да буде названо „друштвеним опстанком“ мотива вампира његова полифункционаланост. Ради се о способности мотива да се приликом промена социјалног и културног контекста преузимају нова значења и улоге. Та способност почива на томе што мотив вампира представља симболички мост између неколико парова симболичких супротности, које су од

изузетног значаја у социјалном смислу. Ради се о следећим симболичким супротностима: живо – неживо; људско – животињско; обично – необично; блиско – далеко; јавно – приватно; припадајуће/наше – неприпадајуће/туђе; добро – зло; здраво – болесно; садашње – прошло; стварно – нестварно. Посебно је важна чињеница да у већини случајева начин на који је мотив замишљен омогућује „вампиру“ да се креће по свакој од наведених оса, заузимајући час крајње, а потом и средишње позиције. Тако, да узмемо само најзанимљивији пример у разматрање, „вампир“ може у истој средини бити схваћен и као жив, и као нежив, али и као „нешто између“. Слична флуидност важи и за све остале наведене опозиције. Ни једно од бића из репертоара народних веровања, а сада и урбаних наратива, нема упоредива својства. Поменуте чињенице чине овај мотив битним елементом социјалног дијалога, али и остваривања културне и политичке доминације. У том смислу, „вампир“, представља „плутајућег означитеља“ (Mehlman 2020, 22-23). Дакле, у дисертацији се заступа теза да се не ради о ригидном мотиву, већ о мотиву у који се, и поред једног броја трајних одредница, стално могу учитавати нова значења и функције од стране оних који га користе. Ова важна одредница чини „вампира“ не само симболом доминације, односно репресије колектива над појединцем, већ и мотивом демократизације друштвене стварности кроз призму оностраног. У том смислу, иако заједница кроз мотив „учи“ своје припаднике о аберацији као инверзији социјалне норме, и последицама које нужно следе, па тиме и о својој моћи и ауторитету, различите друштвене класе, родови, групе и појединци такође користе мотив како би пренебрегли постојеће социјалне стеге, тензије или проблеме. Било да се ради о колективном или индивидуалном проблему, односно тензији, мотив „вампира“ може да фигурира као посредник чија употреба има за циљ да се оствари друштвена равнотежа.

4. Кратак опис садржаја дисертације

У поглављу *Вампир у селу некада и данас: континуитет и дисконтинуитет* проблематизују се идеалтипски модели који не почивају на суштинском разумевању социјалног и историјског контекста. Наиме, оно што је кандидат уочио и забележио на терену одудара од описа и модела које су склапали како фолклористи и етнографи попут Вука Карацића, Веселина Чајкановића или Тихомира Ђорђевића, тако и етнологии и антрополози попут Душана Бандића. У поглављу се износи критика праксе „класања

модела“ заснованих на грађи која припада различитим историјским периодима, културним просторима и друштвеним стварностима, и која занемарује људски фактор. Због тога и не треба да чуди чињеница да у односу на етнографске моделе припадници заједница „нису познавали“ сопствену баштину или културу. Истраживачки пробем био је, дакле, однос између идеалтипских модела и теренске стварности, као предуслова разумевања представа о вампиру као флуидном, а не пасивном концепту.

У поглављу *Метаморфозе вампира у сеоским заједницама: настајање, нестајање и прилагођавање* кандидат кроз упоредну анализу већ постојеће грађе и грађе коју је сакупио настоји да одгонетне логику процеса делимичног нестајања, као и поновног настајања, односно „бриколирања“ старих и нових елемената вампирског мотива. Основна идеја у овом делу рада била је да мотив садржи непроменљиве и променљиве чиниоце структуре који се одражавају на форму, односно функцију појединачних или група елемената. Мотив вампира остварује улогу медијатора између света живих и мртвих, али се медијацијска улога мотива не завршава на томе. Због својих симболичких својстава, мотив вампира преузима на себе улогу својеврсног „моста“ у друштву, споне између природе и културе, глобалног и локалног, друштвених група и појединаца који их чине, а најзад и локалне заједнице и спољашњег света. Следећи циљ је био да се укаже на социјалне потребе на које се употребом „вампира“ као културног конструкта одговара. Кандидат је обратио пажњу на начине на које заједница интерпретира, односно регулише унутрашње односе, као и свет стварности који је окружује. Такође, циљ је био да се укаже на могуће разлоге „рађања“ одређених елемената и функција мотива, а да се у истом оквиру објасни нестајање раније уочених елемената, односно „круђење“ мотива. Испоставило се да је главни фактор који утиче на то да ли ће неки елементи представа о вампиру задржати постојеће или добити нове функције степен присуства, односно ефикасност деловања институција државе у локалној заједници. У том мислу, културна и друштвена стварност биле су условљене односом, па и сукобом два дискурса, оног који је стварала држава као и оног који је настајао у оквиру заједнице. Мотив вампира је не само полифункционалан, већ његове две важне одреднице – медијација и социјална улога – чине овај мотив битним елементом социјалног дијалога, али и доминације. У том смислу, „вампир“, представља „плутајућег означитеља“ (Mehlman 2020, 22-23). Ово би значило да се не ради о ригидном мотиву, већ о мотиву у који се, и поред неких трајних одредница, могу учитавати нова значења и функције од стране оних који га

користе. Ова важна одредница чини „вампира“ не само симболом доминације, односно репресије колектива над појединцем, већ и мотивом демократизације друштвене стварности кроз призму оностраног.

У поглављу *Заједница, „вампир“ и моћ* говори се о „оностраности“ као специфичном симболичком пољу друштвених односа. Овај део рада је важан јер се указује на политички аспект локалне религиозности и културе који чине сеоске заједнице својеврсним „светом за себе“ (Новаковић 1943, 18, Раvković 2014, 196). Поменуто подразумева и (антагонистички) однос државе односно центра моћи који се налазе „изван“ према „селу“ као формално независној социјалној јединици. Наравно, независност села зависи од способности државе да буде присутна и кроз своје институције кроји културну и социјалну стварност заједница које јој припадају. У овом делу рада приказују се начини на које заједница мапира свет и стварност истичући однос између позитивног и негативног, табуисаног те измештеног који су учитани у наративе демонолошких предања. Друштво има за циљ да мапира свет око локалне заједнице и услови однос појединца према простору и времену, начину живота, умирању и смрти, моралу и норми користећи магијску интерпретацију каузалних односа. На овај начин, користећи се нпр. демонолошким предањима, мотивима виле, осење, вампира итд. заједница „учи“ појединца о позитивном и негативном простору и времену, као и о аберантним начинима живота. Уз помоћ оваквог приступа, заједница заснована на међусобном познавању (Mendras 1985, 138) успоставља контролу кроз концепт (само)надзирања, односно идеје норме и аберације. „Вампир“ у овом репресивном односу има важну улогу у репродуковању слике пожељног понашања, али и моћи колектива да управља судбином својих припадника на „овом“ и/ли „оном“ свету. На овај начин се заједница, користећи локалне традиције и интерпретације физичких и метафизичких аспеката „стварности“, појављује као центар (перцепције) света својих припадника, као својеврсна држава.

У поглављу насловљеном *„Вампир“ и држава: доминација, преговарање и отпор* кандидат настоји да тумачи основе анимозитета државе и Српске православне цркве према „вампиру“. На примеру црквених прогласа, забрана и казни кроз могуће је пратити континуитет наратива и пракси у чијем центру се налази „вампир“. Поменути извори недвосмислено говоре о анимозитету Цркве према одређеним аспектима народне културе. Овде се мисли првенствено на магију и концепте попут вампиризма који јасно одвајају

свакодневницу села од жељене пуне христијанизације. Религијска доминација или борба за хегемонију била је потпомогнута државом у периодима у којим је ова била присутна на начин који је валоризовао хришћански идентитет државе и (прото)нације. Разлог због ког је црква осуђивала „пагаску“ форму сеоских светковина лежи у суштинској симболици „вампира“. Наиме, овај аспект локалне културе оспоравао је јединственост хришћанског концепта ускрснућа, а тиме и ауторитет цркве као центра моћи, чији ауторитет почива на концепту „Бога“ који подиже мртве из гробова. Други проблем тицао се улоге свештеника у ритуалима терања или „убијања вампира“. Свештена лица као прекршиоци црквених прописа сведочила су о неспособности цркве да дубински наметне свој дискурс. Отуд су и црквене казне биле најстроже баш у овим случајевима. У том смислу, скуп веровања и норми понашања повезаних са „вампиром“, као модел који условљава, на нивоу заједнице представљао основ доношења осуде и извршења казни над појединцима који су прекршили друштвене норме и правила. У периодима слабљења или нестанка државних правних и других институција, локална заједница је фигурирала као држава унутар државе. Борба религијских и државно-правних институција против веровања у вампире и са њима повезаним праксама потискивала је све повезано са мотивом вампира у свет „културне интимности“ (Hercfeld 2004, 20).

У наредном поглављу („Вампир“: *модерност, идентитет и културна интимност*) кандидат настоји да подробније истражи процес потискивања веровања у вампире у сферу културне интимности. Одговори саговорника на терену одражавали су мањи или већи степен културне интимности када се говорило о баштини, наративима и искуствима са демонима или светом оностраности некад и данас. Најпотпуније одговоре кандидат је добио од особа које су рођене пре или у годинама одмах после завршетка Другог светског рата. Њихови одговори, односно ставови о локалној култури, веровањима и „вампиру“ често су представљали одраз званичне политике културе. Испоставило се да су саговорници били свесни последица промена политичког система по однос јавних и приватних културних парадигми. Период социјализма утицао је, у зависности од тренутне моћи државе, на то да се измени културни простор заједница. Културни обрасци и друштвени односи, током наведеног периода, мењали су своју форму и довели до слабљења локалних традиција и заједница као самосталних социјалних центара. У овом периоду, веза државе, идеологије и села остваривала се преко специфичних *посредника* (Mendras 1986), дакле припадника и

симпатизера партије којих је било у сваком селу. Они су били одговорни за поистовећивање са центром политичке моћи, а тиме и прихватљиве „стварности“, дакле за усклађивање интимних и јавних ставова о Цркви, „Богу“ или „вампиру“. После 1989. године, услед слабљења утицаја социјализма, многи су се „вратили“ народним обичајима или традицијама, док су неки себе трајно поистовестили са идеологијом пређашњег ситета у коме су одрастали. У оба случаја, став саговорника имао је везе са образовањем и (јавно испољеним) идентитетом. Ипак, у одговорима оних који поистовећују свој јавни и интимни идентитет са заједницом, управо демонолошка предања представљају један од маркера повезивања на хоризонталном (заједница) и вертикалном (преци : потомци) нивоу. Традиција је оно што у овим случајевима повезује појединца и колектив, односно потомке и претке. За ове саговорнике, убеђење у истинитост предања о *осењи*, *вампиру* или *вилама*, кључни је доказ спремности на репродуковање специфичне (културне) стварности. „Стварност“ је овде кључна реч, изузетно важна за самопредстављање и саморазумевање саговорника. Наиме, без обзира на став о истинитости, све групе саговорника су познавале наративе или искуства демонског присуства. Вредновање тих наратива ће бити позитивно или негативно у зависности од позиције посматрања, дакле, од тога да ли се посматра из визуре локалне или званичне културе. За неке саговорнике „вампир“ је, једнако као и „Бог“, једноставно стваран. За друге, ради се о „бапским причама“, које такви казивачи рационализују као одраз локалне непросвећености и необразовања. Кандидат сматра да је тако концепт вампира постао огледало преиспитивања саговорника и њиховог разумевања идеја „стварног“ и „нестварног“. У таквој визури, сама идеја „стварности“ добија флуидан, а не ригидан карактер. Чинило се да идеје „стварног“ одражавају једнако хибридне слике рационалности и идентитета саговорника, барем онолико колико је хибридан и испреплетан и свет у коме ови људи живе. Концепција *когнитивне дисонанце* послужила је кандидату као својеврстан прозор у „хибридну стварност“ саговорника, који са нелагодном суочавају наслеђа социјалистичког и традицијског дискурса, сасвим опозитних, а скоро подједнако присутних визура света. Кандидат истиче да су ставови саговорника последица феномена „хибридизације“ друштва. Наиме, хибридно друштво, како то истиче Канклина, замагљује границе између традиционалног и модерног, али и између села и града (Canclini 1995, 20). У контексту српског друштва не треба да чуди постојање различитих идентитета, култура или

пак концепција „стварности“, посебно ако знамо да су и даље живи они који су одрастали у потпуно другачијој друштвеној клими у којој је заједница и даље била „бог“.

„Вампир“ је један од аспеката балканске културе уз помоћ кога (или, како би кандидат написао, „кроз који“) се много пре социјализма водио дијалог, или можда битка за хегемонију између начела *стварног* односно начела *рационалног*. Још од 18. века, овај мотив је имао своју улогу у разликовању европске и балканске стварности, односно традиције и модерности, као и варварског и цивилизованог. У том смислу, у поглављу „*Вампир*“ *између политичке и популарне културе* Трбојевић наставља да трага за оквирима у којим је народна „стварност“, односно „онтологија вампира“ означена као трауматична до те мере да се скрива (барем од истраживача). У овом поглављу кандидат разматра улоге науке, медија и популарне културе у процесу разумевања статуса „вампира“ као специфичног аспекта културе. Масовне хистерије у Кисилеву и Медвеђи, српским селима на територији коју је контролисала Аустрија у 18. веку нулта су тачка дијалога два културна дискурса. Кандидат верује да се дијалог о коме је реч одвијао управо захваљујући мотиву вампира. У датом периоду, масовне хистерије узроковане присуством „вампира“ у српским селима послужиле су као потврда за тврдње о словенској, православној и балканској (културној) инфериорности, а тиме и као доказ западне, аустријске супремације оличене у религијским и научним институцијама које су стајале иза експликација ових феномена. Тадашњи државни и религијски моћници „рационализовали“ су поменуте појаве, тиме „доказујући“ заосталост „Балкана“, као и супремацију аустријске над балканском „стварношћу“. Кандидат се на овом месту позива на Едварда Саида и идеју *оријентализма* (Said 2008), како би истакао да идеје културне супремације могу и данас бити оруђе нових, пост-колонијалних политика, односно савременог империјализма маште (Said 2008, 437, Goldsvorti 2000). Спонтано или намерно, слике другости повезане са мотивом вампира ојачавале су стереотипе о Балкану као маргиналном, лимиалном простору у „ковитлацу европске маште“. Империјализам маште, како ово „лукавство ума“ назива Весна Голдсворти, добија имплицитну али важну политичку ноту како некада, тако и данас (Goldsvorti 2000, 294 и Longinović 2005, Longinović 2011). Са друге стране, „вампир“ постаје симбол „другости“ кроз коју се на западу означавају нови „Балкани“ или „вампири“ као метафоре за унутрашње или спољашње претње, те проблеме и тензије сопственог друштва. Мотив на овај начин доживљава метаморфозу, реконтекстуализацију у културном простору и друштву чијим се потребама и

логици комуникације прилагођава. Представе о „вампиру“ тако постају фантастични мотив на један нов начин, израстајући као социјална метафора која је јасно одвојена од социјалне „стварности“ изворне културе балканског сељаштва. Трбојевић примећује да је за разлику од подручја на којима се мотив вампира проширио, попут англосаксонских земаља, у Србији и Југославији већина писаца користила мотив вампира као „сочиво“ кроз које су исказивали свој став о традицијској сеоској култури. У том смислу, не треба да чуди што је овај мотив коришћен у оквиру критика традиционализма у свету који се брзо мења и модернизује. Ако је у селу овај мотив говорио о унутрашњој аберацији, сама култура сељаштва била је накнадно претворена у својеврсну „аберацију“, уз помоћ које су преко „вампира“ поруке слали писци и други уметници, репродукујући идеал града и модерности. Трбојевић констатује да је од свих уметничких форми филм оставио најдубљи траг када се ради о друштвеном утицају фолклорног и популарног мотива. Највећи број испитаника упознао се са „вампиром“ популарне културе преко западних филмова. Разлика између ситуације у градовима и на селу своди се на то што је за одређене генерације западни, а потом и домаћи филм био основни, док је на селу представљао тек секундарни извор представа о „вампиру“. Убедљиво најпопуларнији филмски вампир у овим заједницама, „Сава Савановић“, потиче из локалног фолклора, а преко своје књижевне инкарнације накнадно постаје и објект домаћег филма. Кадијевићева „Лептирица“ је без преседана најпопуларнији филм поменутог жанра, који су и најстарији житељи села са поносом истицали као модерну тековину засновану управо на „њиховој“ културној имагинацији.

У поглављу „*Вампир*“ у *језику пропаганде, политичком наративу и ритуалу* кандидат пише о инструментализацији мотива у политичком контексту као простору синергије традицијских и нетрадицијских представа о „вампиру“ кроз перформанс у јавном и приватном, урбаном простору. На примеру „лова на вампире“ у Београду и Пожаревцу кандидат указује на недвосмислену политичку важност онога ко препознаје „вампира“ као специфичног аберантног појединца, али и симбола групе, идеологије или политичког дискурса. У том смислу, испоставило се да се не говори о „вампиру“ већ се кроз представе о вампиру говори о себи и свом виђењу друштвене и политичке норме, аберације и „другости“. Оба политичка „ван Хелсинга“, Војислав Шешељ односно Фото Миле јавно су деловали против Тита или Милошевића као „вампира“. При томе су обојица користила култ и политичко наслеђе поменутих политичких личности како би говорили о себи односно

сопственим политичким аспирацијама и ставовима. У том смислу, испоставило се да су у оба случаја коришћени мотиви који мање или више одражавају традицијске представе о вампиру, али у нетрадицијском контексту. У оба случаја кроз политички ритуал су репродуковане бинарне опозиције, пре свега „аберантно“ и „нормативно“, односно „нечисто/измештено“ и „позитивно“. Политичке „вампириције“ су означавањем демонског у својим политичким противницима као симболима прошлости или аберације, истовремено означивали себе као модерне и позитивне факторе савременог политичког живота.

На примеру књижевности, филмске и политичке употребе постало је јасно да под утицајем модерности и Запада мотив постаје употребљив на нове начине, задржавајући при томе своје основне одреднице. Они који су о њему и кроз њега јавно говорили одражавали су логику зачуђујуће сличну „традицијској“, будући да је одражавала оно што кандидат назива „онтологијом онога ко користи мотив“. При томе је основна разлика два мотива била у стварности насупрот фантастичности мотива. Дакле, разлика између вестернизованог, популарног и мотива културе сељаштва формално је уочљива кроз елементе представа у смислу форме и садржаја, док се суштински разликовала у томе да ли се ради о фантастици или збиљи. Западна и домаћа вампиристика су, у том смислу, биле показатељ разлика између два света стварности од којих један, након векова постојања и потискивања, коначно бледи и „умире“ једнако колико и „вампир“ домаћег фолкора данас. Дакле, радило се не само о „умирању мотива“ већ света живота, концепције стварности и целокупне културе коју је тај мотив симболизовао. Хибридни мотив, чини се, ипак је пре био последица намерне, свесне употребе (случај политичког повампирења) него спонтани феномен чије је употреба јасно превазилазила границе културе урбаних и руралних заједница. Како кандидат примећује, у појединим случајевима мотив вампира је успевао да спонтано функционише у новом контексту и поред „контаминације“.

Последње поглавље, насловљено „*Вампир*“ у музеју: употреба, измишљање и скривање традиције говори о томе како се свест о специфичном мотиву као позитивном или трауматичном аспекту репрезентације културе и друштвене стварности као елемента идентитета претапа у представе о „вампиру“ у оквиру два супротстављена дискурса. Ради се о случајевима руралних заједница које су на различите начине реаговале на социјално-економски потенцијал јавне употребе „вампира“ као симбола локалне традиције. У првом случају, реч је о туристичкој употреби мотива „вампира“ као својеврсне маскоте краја.

Кључни проблем, испоставиће се, био је однос између културне интимности „вампира“ као садржаја и инструментализације „вампира“ као културног „бренда“. Пример инструментализације представа о вампиру у контексту локалног, „вамписког туризма“ отвара питање проблематизације баштине као елемента културне интимности. У овом, последњем поглављу представио сам околности под којима се развила тенденција одређених заједница да користе мотив „вампира“ као специфични културни симбол у грађењу представе о локалној културној традицији, на јавном, државном и глобалном нивоу. Осим примера „борбе“ око „брендирања локалног вампира“, кандидат је указао и на примере негативног односа према употреби овог мотива као симбола традиције и идентитета локалне заједнице. С тим у вези, отворило се питање фактора који у једној врсти заједнице изазива позитиван, у другим негативан а у трећим амбивалентан однос према оваквој употреби „вампира“. На одређен начин, ради се о процесу употребе популарне културе, хумора и науке у „музеализацији стварности“, испољавању слике мотива ближе западној идеји о фантастичном насупрот балканском, „стварном“ прецнаку „вампира“. Оне заједнице које су кроз медијацију од споља успеле да раздвоје два симбола, заговарале су употребу „вампира“ у туристичкој понуди свог краја. Оне које нису познавале овај мотив или нису могле да раздвоје два мотива, одустајале су. Држава Србија није до сада била спремна на културну употребу мотива вампира јер се ради о елементу културе „нижег статуса“ који подсећа на вековну „другост“ балканске и српске културе. И за неке од локалних заједница у Србији „вампир“ представља трауматичан „прежитак“, који подсећа на традицију српске културне „другости“, оправдавајући вековни континуитет западног балканизма. Ипак, кандидат примећује да су традицијске представе о вампиру, иако похрањене у „културну интимност“, и даље „живи“ део културе другачије настројених заједница у свременој Србији.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Функционисање веровања у, и представе о вампиру као демонском бићу у руралном контексту, као и логика употребе текстуелних и визуелних наратива о вампиру као мотиву урбане културе, до сада су проучавани у оквиру неколико различитих дисциплина. Међутим, концепт „вампира“ који функционише као „плутајући означитељ“, као мотив уз помоћ кога

заједница, група или појединац говоре једни другима о друштвеним проблемима, тензијама или потребама у специфичном контексту, и истовремено покушавају да те исте тензије разреше, до сада није био развијен у српској политичкој антропологији. Како нам се чини, најзначајнији је увид који се тиче природе симболичке делотворности мотива вампира. Речена способност почива на томе што мотив вампира представља симболички мост између неколико парова симболичких супротности које су од изузетног значаја у социјалном смислу. Ради се о следећим симболичким супротностима: живо – неживо; људско – животињско; блиско – далеко; обично – необично; припадајуће/наше – неприпадајуће/туђе; јавно – приватно; здраво – болесно; добро – зло; садашње – прошло; стварно – нестварно. Посебно је важна чињеница, на којој инсистира кандидат, да у већини случајева начин на који је мотив замишљен омогућује „вампиру“ да се помера по свакој од наведених оса. При том кретању, како уочава кандидат, представа о вампиру може заузимати како крајње, тако и средишње, али и све друге позиције. У том смислу, „вамбир“ може у истој средини бити схваћен и као жив, и као нежив, али и као „нешто између“. Кандидат сматра да наведене чињенице утичу на то да овај мотив постане један од кључних елемената социјалног дијалога, али да може бити и основ остваривања културне и политичке доминације. Из тог разлога, кандидат заступа тезу да „вамбир“ може да се одреди као „плутајући означитељ“ (Mehlman 2020, 22-23). Ради се о томе да у мотив стално могу да се учитавају нова значења и функције од стране оних који га користе. Кандидат указује на то да из наведених разлога скуп веровања и представа о „вампиру“ може да указује како на репресију колектива над појединцем, тако и на процесее демократизације друштвених односа којима теже појединци који манипулишу социјалним конотацијама мотива.

6. Закључак

Дисертација кандидата Данила Ј. Трбојевића је целовит и оригиналан научни рад који у погледу предмета истраживања, а поготову постављених циљева и остварених резултата нема претходника у оквиру домаће политичке антропологије и антропологије културног наслеђа. Прегледана дисертација је написана у потпуности у складу са одобреном пријавом дисертације, као и важећим формалним, садржинским и квалитативним условима представљеним у

нормативним актима. Дисертацију кандидата Данила Ј. Трбојевића одликује оригиналност у начину постављања теме, као и развоју и примени теоријског оквира и истраживачких метода. Посебно вреди истаћи ваљаност сазнања до којих се у истраживачком поступку дошло. Наиме, дисертација укључује резултате анализе материјала који је сакупљен током теренских истраживања у више регија савремене Србије.

Из разлога који су наведени у претходним одељцима Извештаја, Комисија закључује да су испуњени сви потребни услови, и због тога предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета да прихвати изнето позитивно стручно мишљење и кандидату Данилу Ј. Трбојевићу одобри јавну одбрану докторске дисертације.

У Београду,
23.05.2021. године

Чланови Комисије:

др Слободан Наумовић, ванредни професор
Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду
ментор

др Владимир Рибич, редовни професор
Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Лидија Радуловић, ванредни професор
Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Марко Пишев, ванредни професор
Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Соња Жакула, научна сарадница
Етнографски институт САНУ